

Samen leven: een lach en een groet doet een mens zo goed⁽¹⁾

Kees Fortuin^(°)

In de publieke beeldvorming is 'Opzoomeren' een vervolg op sociale vernieuwing geweest. Er waren echter andere inspiratiebronnen die veel hebben bijgedragen tot het succes. Ik doel hier op ontwikkelingen op het terrein van het opbouwwerk. Om al te veel blikvernaauwing te vermijden is het goed om daaraan aandacht te besteden. In deze bijdrage wil ik dat doen aan de hand van vier brochures die zijn uitgegeven door het Rotterdamse opbouwwerk-instituut RIO. Het opbouwwerk in Rotterdam is lange tijd nauw verbonden geweest met de stadsvernieuwing. Opbouwworkers werkten samen met bewonersorganisaties, die vooral als tegenhangster van de gemeente fungeerden in stadsvernieuwingsprocessen. Toen de stadsvernieuwing over het hoogtepunt heen was en min of meer opgevolgd werd door het wijkbeheer moesten zowel bewonersorganisaties als het opbouwwerk zich heroriënteren. Andere sociale problemen vroegen om een andere aanpak. Aangezien die problemen deels betrekking hadden op de verhouding tussen bevolkingscategorieën was 'de bewonersorganisatie' als monolitische spreekbuis voor alle bewoners problematisch geworden. Bovendien was het niet steeds meer 'de gemeente' die de tegenpartij was. Een nieuwe plaatsbepaling was dus geboden, zowel voor bewonersorganisaties als voor het opbouwwerk. Een aantal spraakmakende opbouwworkers ontwikkelden aanpakken die daarbij pasten. Deze aanpakken zijn mede beeldbepalend geworden voor het opzoomeren.

In de eerste brochure (Janssens, 1989) beschrijft Johan Janssens - de architect van de campagne 'Ons Plein' in het kader van de Opzoomerdag, en daarna van de vervolgaanpak - de 'omkering' van de klagende, eisende houding van bewoners in de wijk Oud Mathenesse naar zelfbewustzijn en eigen initiatief.

Een tweede brochure van zijn hand (Janssens, 1993) gaat een stap verder. Er wordt een aanpak beschreven van sociaal isolement van ouderen. De netwerkvorming onder ouderen, hen stimuleren activiteiten te ondernemen die hen zelf aanspreken, zijn veranderingen ten opzichte van de bestaande opbouwwerkbenadering, die deels contraproductief is.

De wezel en het konijn

Een wezel komt een konijn tegen en schrikt zich te pletter. Logisch ... want het konijn is twee keer groter en ziet er veel sterker uit. Dan bedenkt het konijn ineens dat het o zo kwetsbaar is, begint te trillen van angst en maakt zich zo klein mogelijk. De wezel ruikt de angst en doodt het konijn. "Zie je wel", denkt het konijn, "... ik ben ook altijd de lul!" (Janssens, 1993)

^(°) Kees Fortuin is werkzaam als onderzoeker bij het Verwey-Jonker Instituut te Utrecht, dat onderzoek doet naar maatschappelijke vraagstukken. Hij heeft zich in het verleden bezig gehouden met evaluatie van sociale vernieuwing en de Rotterdamse Opzoomerdag.

Met deze parabel opent de brochure 'De omkering, georganiseerd sociale veiligheid in Oud Mathenesse'. In de brochure wordt beschreven hoe de bewonersorganisatie een campagne organiseert om een aantal binnenterreinen af te sluiten. Er wordt een vergadering gehouden met bewoners waar het voorstel wordt gedaan dat de aanwezigen de overige bewoners langsgaan met een 'akkoordverklaring'. Deze verklaring houdt in dat de ondertekenaar 15 gulden bijdraagt om de afsluiting van het binnenterrein met een stevig hekwerk te betalen. Er zijn zes van dergelijke binnenterreinen in de buurt. De actie wordt een succes. Het centrale concept in de actie is 'de omkering':

"Dat is de spil van de actie. Je keert alles om. Als bewoners eisen gaan stellen aan bijvoorbeeld particuliere huisbazen om de binnenterreinen af te sluiten, dan begin jij met eisen te stellen aan de bewoners. Als ze kankeren op de politie, dan vraag je wat ze zelf doen als er incidenten op dat binnenterrein zijn." (p. 3)

Deze omkering wordt op allerlei manieren in de actie ingebouwd. Als er bijvoorbeeld nagedacht moet worden over het toekomstig beheer van het hekwerk wordt er geschreven:
Het begon natuurlijk met flink naar de bewonersorganisatie kijken. Het was immers ons initiatief, dus wij zouden ons wel opwerpen als toekomstig beheerde. Onze reactie was simpel: "Jullie hebben er voor betaald, dus jullie zijn gezamenlijk de eigenaren. Op het beheer moet je wat bedenken, anders zou het toch jammer zijn." (p. 7)

Achter de aanpak gaat een kritiek schuil op de manier waarop met sociale problemen wordt omgesprongen:

"Ooit een politievoorlichter over inbraakpreventie aan het werk gezien? Negen van de tien keer zit de zaal zich dan op te fokken met voorbeelden over inbraken, vandalisme en meer 'onveiligs'. Supersnel ontstaat er dan zo'n sfeertje van: "zie je wel, dat hier veel ingebroken wordt, zie je wel, dat met de jeugd niet te praten valt, zie je wel, dat ook de politie machteloos staat". Mensen gaan banger en machteloser weg dan dat ze binnen kwamen. Van de wal in de sloot dus." (p. 2)

De diagnose is dat sociale controle aan het slijten is onder invloed de snelle verandering in de wijkbevolking en de opkomst van uiteenlopende leefstijlen. Die sociale controle is onvervangbaar. Zij was vroeger vanzelfsprekend, maar in deze tijd moet ze georganiseerd worden. De overheid is nodig, maar kan niet alles doen. Bewoners moeten zelf de normen weer in praktijk brengen. De actie ondersteunt dit proces:

"De actie 'Veilig Binnenterrein' leverde in de eerste plaats een fraai resultaat op. Veel belangrijker echter was de weg waarlangs het resultaat geboekt werd." (p. 6)

Een element van niet te onderschatten belang is de speelsheid die de actie omgeeft. De parabel waarmee de brochure begint is daarvan al een voorbeeld. Maar het hele verhaal ademt een sfeer van plezier in de activiteit op zichzelf. Dat plezier is zeker iets wat de opbouwwerker als persoon moet uitstralen.

Sfeer en charisma zijn onverbrekelijk met de actie verbonden.

Een paar punten willen we vasthouden:

- inzet is het sociale proces, dat zich aan de hand van de actie 'Veilig Binnenterrein' voltrekt;
- vragen van bewoners worden steeds vertaald naar 'wat doe je er zelf aan';
- alles wat een sfeer van machteloosheid oproept wordt vermeden, er wordt gewerkt aan een positieve en ook uitdagende sfeer.

Een nieuw zonnetje

De tweede brochure heet 'Een nieuw zonnetje, ouderennetwerken in Oud-Mathenesse & Het Witte Dorp' (Janssens, 1993). Oud-Mathenesse wordt als volgt getypeerd:

"Als gevolg van een tekort aan geschikte woningen is er geen sprake van een noemenswaardige instroom van nieuwe ouderen. De ouderen van Oud-Mathenesse vormen in hoofdzaak de eerste generatie bewoners die in de wijk is gebleven en er inmiddels al 30, 40, 50 jaar woont. Destijds kwamen deze blijvers 'just married' of als jonge gezinnetjes naar Oud-Mathenesse (...). Deze eerste bewoners van Oud-Mathenesse kwamen uit alle windstreken en behoorden tot het lage en hogere middenkader. De ouderen waren (en zijn nog altijd) echte burgers die vriendelijk en hulpvaardig, doch niet te innig met elkaar omgaan en 'weten hoe het hoort'. (...) Voor ouderen is Oud-Mathenesse de wijk van hun leven. Ze hebben, ondanks alle onderlinge verschillen, door hun gemeenschappelijke geschiedenis (oorlog, wederopbouw, voltooiing van de wijk) een grote wijkbinding." (p. 10).

In de brochure wordt steeds op de linkerpagina het 'opbouwwerkverhaal' verteld, terwijl op de rechterpagina's bewoners aan het woord komen die in de verschillende 'ouderennetwerken' een rol spelen.

De diagnose luidt in grove trekken als volgt. De sociale samenstelling van de wijk verandert in hoog tempo. Bestaande sociale verbanden brokkelen af. Ouderen voelen zich daardoor slechter thuis in de wijk en dreigen te vereenzamen. Het gevolg is onrust, onzekerheid, een verkleining van de leefwereld en aantasting van sociale vermogens. De afhankelijkheid van hulpverleners en voorzieningen groeit.

De ervaringen met het 'belangen- en probleemgerichte opbouwwerk' worden steeds slechter. De 'opzoomeraanpak' moet dan ook als correctie op die aanpak gezien worden.

Het is niet zo dat Oud-Mathenesse een dorpse idylle was, het gemeenschapsleven was niet sterk ontwikkeld. De ouderennetwerken proberen daarin te voorzien. Het gaat om allerlei activiteiten waarbij mensen 'elkaar tegenkomen' en waarin hun kwaliteiten tot hun recht komen: muzikale inloopactiviteiten (de Vrolijke Noot), de organisatie van culturele uitstapjes, een eigen blad ('De Omroeper'), een jeu de boulesclub, een telefooncirkel, de organisatie van gezellige middagen in een 55-plus-flat, themamiddagen voor ouderen, enzovoort. Voortdurend is men daarbij gespitst op mogelijkheden om nieuwe netwerken te starten. In een overzicht wordt het bereik van de negen bestaande netwerken geïnventariseerd: circa 300 ouderen. Deze explosieve activiteit zet de bestaande belangengeoriënteerde bewonersorganisatie onder druk. De verhouding met deze groepering is niet altijd even makkelijk. Het lijkt erop dat zij een belangrijke functie kan hebben door het inzetten van haar expertise op het gebied van organisatie, belangenbehartiging en ingangen naar allerlei instanties.

De brochure geeft een overzicht van talloze activiteiten en effecten van die activiteiten. Voor dit artikel is vooral de plaatsbepaling van het opbouwwerk van belang. Zoals gezegd werkt de belangen- en probleemgerichtheid daarvan contraproductief:

"Op grote bewonersbijeenkomsten opereren ouderen weliswaar nog altijd als een ijzersterk collectief, maar dan vooral om hun ongenoegen te mobiliseren en zich gezamenlijk af te zetten tegen de veranderingen in de buurt. Zo dwalen de discussies steeds vaker af naar de buurt, de context van de acties. Met voorbeelden weten de ouderen elkaar snel te overtuigen dat de buurt achteruit gaat, steeds meer gebreken vertoont, viezer en onveiliger wordt. (...) Het ongenoegen beïnvloedt de acties. Het gros van de ouderen toont zich op bijeenkomsten bijvoorbeeld voorstander van aparte ouderenhuisvesting, omdat daarmee de buurt, de 'arena' ontvlucht kan worden. De verhalen gaan vaak gepaard met het aanscherpen van verschillen met andere bewoners tot tegenstellingen. Jongeren, studenten, buitenlanders ... kortom, de nieuwkomers worden als zondebok aangewezen waarvan ouderen het slachtoffer zijn." (p. 8)

Deze bijeenkomsten versterken zo eerder het isolement dan dat ze dat oplossen. Bij de ouderennetwerken kiest het opbouwwerk de volgende positie:

- selectie van die problemen waarbij er kansen bestaan om het contact en de ontwikkeling van sociale normeringen tussen bewoners te versterken;
- de 'omkering' (zie hierboven) wordt zoveel mogelijk toegepast;
- aandacht voor de ontmoetingsmogelijkheden van activiteiten als wijkbeheer: oriëntatie op samenlevingsopbouw;
- eerst versterking van sociale contacten in eigen kring alvorens de contacten van ouderen met anderen te versterken;
- welke activiteit je kiest maakt niet uit, zolang deze maar aansluit bij een directe wens of behoefte van ouderen, zich leent voor het opbouwen van een nieuw sociaal netwerk, en leuk, aantrekkelijk en uitdagend is;
- het opbouwwerk laat zo veel mogelijk aan anderen over, maar toont wel betrokkenheid. Contacten met ouderen staan hoog op de agenda;
- 'sfeer' krijgt steeds meer aandacht:

"Zo krijgt het opbouwwerk, aanvankelijk intuitief, steeds meer aandacht voor sfeer. Desnoods treedt de opbouwwerker tijdens bijeenkomsten op als showmaster, compleet met een band, om de sfeer en daarmee de acties veilig te stellen." (p. 8)

Tenslotte

In beide brochures is te zien hoe het opbouwwerk steeds meer aandacht voor samenlevingsopbouw kreeg. Het stedelijke samenleven krijgt steeds meer accent na een periode waarin belangenbehartiging en probleemgerichtheid de boventoon voerden. Bewoners worden herontdekt als oplossers van hun eigen problemen. Dat is iets anders dan 'terug naar de jaren vijftig'. Wat aan sociaal verband als vanzelfsprekend aanwezig was komt, als het eenmaal verdwenen is, niet spontaan terug. De opbouwwerker ontwikkelt een nieuw soort professionaliteit, niet één die er zo serieus en gewichtig uitziet als belangenbehartiging, één met een vrolijk en volks aanzien, maar wel één waarin planmatigheid het optreden blijft bepalen.

Rituelen en symbolen worden herontdekt als bindende elementen.

Dit alles kwam tot uitdrukking in de Opzoomerdag en in de opzoomeracties die erop zouden volgen. Daarin is het meest opvallende de ontwikkeling van een nieuw sociaal cement tussen verschillende bevolkingscategorieën. Inmiddels is gebleken dat deze benadering ook bruikbaar is als de verhoudingen door de ernst van problemen verhard zijn.

In een derde brochure, die 'De straat' heet (Van Veenen, 1996), wordt dat geïllustreerd. Daarin worden een aantal straten van de wijk Middelland besproken. De keiharde actie die bewoners moeten voeren tegen overlast van drugs, criminaliteit en prostitutie gaat daar hand in hand met opzoomeractiviteiten met een feestelijk karakter in de buurt. Opzoomen biedt daarmee een tegenwicht tegen de improductieve scheiding tussen de 'harde' en de 'zachte' benadering van sociale problemen.

De laatste brochure ten slotte (Huiskens, 1993) gaat over een plein dat dreigde te verworden tot een onheilspellend oord door de ontwikkeling van twee 'kindergangs'. De brochure gaat in op de manier waarop deze ontwikkeling gekeerd werd. In samenwerking tussen politie, opbouwwerk en andere buurtvoorzieningen werd het plein heroverd en herkreeg het zijn ontmoetingsfunctie. De brochure koppelt dit resultaat aan een pleidooi voor deelname van de kinderen die de problemen veroorzaakten aan deze ontmoeting.

Zo heeft het opbouwwerk een bijdrage geleverd aan belangrijke en hoopgevende maatschappelijke ontwikkelingen. Wat ontbreekt is een forum om dit soort ontwikkelingen te bespreken en op hun implicaties te beoordelen. Of, zoals één van deze spraakmakende opbouwwerkers tijdens een discussie zei: "Er is geen plek meer om op niveau over mijn vak te praten." Zolang dit forum er niet is valt te vrezen dat deze nieuwe perspectieven tijd-, plaats- en persoonsgebonden blijven. Rotterdam kan er nu hoop aan ontnemen, maar wat voor andere steden waar de problemen minstens net zo erg zijn? Wat als de trekkers van deze ontwikkelingen elders gaan werken? Overdracht van deze ervaringen is een onderbelicht thema.

Bibliografie

Huiskens, T., *Het plein, verbonden te schoppen, te slaan en te dreigen*, Rotterdam, RIO, 1993

Janssens, J., *De omkering, georganiseerde sociale veiligheid in Oud Mathenesse*, Rotterdam, RIO, 1989

Janssens, J., *Een nieuw zonnetje, ouderennetwerken in Oud-Mathenesse & Het Witte Dorp*, Rotterdam, RIO, 1993

Van Veenen, A., *Onze straat, straatgroepen binden strijd aan met overlast en criminaliteit*, Rotterdam, Bewonersorganisatie Middelland e.a., 1996

Voetnoten:

- (1) De ondertitel is een citaat van een vrouw uit de Rotterdamse Volmarijnstraat. Het is afkomstig uit de brochure: 'Onze straat, straatgroepen binden strijd aan met overlast en criminaliteit' (Van Veenen 1996:12).